

Kamu Politikalarının Karar Verme Sürecinde Bir Aktör Olarak Sivil Toplum Kuruluşları ve Etkinlik Düzeyi¹

Non-Governmental Organizations as an Actor in the Decision-Making Process in Public Policies and Their Level of Activity

Meruşa CESUROĞLU
Uzman, Van Yüzüncüyıl Üniversitesi
merusaacesuroglu@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-9362-088X>

Makale Başvuru Tarihi: 30.11.2023
Makale Kabul Tarihi : 31.12.2023
Makale Türü: Araştırma Makalesi

Yıldız ATMACA
Doç. Dr., Van Yüzüncüyıl Üniversitesi
yildizatmaca@yyu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0001-6345-4745>

ÖZET

Siyasal sistemlerde kamu politikalarını belirlemek oldukça zor ve önemli bir süreçtir. Kamu politikaları devletlerin sürekliliği için izlenmesi gereken önemli politikalardır. Bu süreci besleyen birbirinden farklı düzeylerde birçok aktör bulunmaktadır. Kamu politikası oluşturma sürecinde baş aktör resmi aktörler olmak üzere sivil toplum kuruluşları, gönüllü kuruluşlar, sendikalar, baskı grupları ve uluslararası örgütler gibi birçok hükümet dışı organizasyon da sürecin önemli birer paydaşıdır. Oluşturulan kamu politikalarının toplumsal ihtiyaçları ve talepleri karşılayabilmesi için ilgili tüm paydaşların kamu politikası karar alma sürecine katılması gerekir. Bir bakıma çok yönlü yönetimsel bir model hayata geçirilmelidir. Yönetişim, niteliğini sivil toplum kuruluşlarıyla (STK) arttıran bir yönetim anlayışıdır. Gelişmiş bir sivil toplum anlayışı ülkenin demokratik gelişmişliğini de yansıtmaktadır. Aynı zamanda STK'lar kamu politikalarının oluşum sürecine farklı yöntemlerle etki eden önemli bir aktördür. STK'ların politikalar üzerindeki etkisi ihtiyaca, talebe, zamana, mekâna ve politika türüne göre değişiklik göstermektedir. Özellikle değişen toplumsal koşullarla birlikte hükümet kadar hükümet dışı organizasyonların da etkisinin arttığı bir gerçektir. Bu gelişme kamu politikaları oluşturma sürecinde STK'ların karar alma süreçlerine dâhil olmasını gerektirdiği gibi sürecin takipçisi ve denetimcisi rolünü de üstlenmiştir. STK'ların sürece dâhil olmasıyla beraber vatandaş bilinçlenmiş, vatandaşların talepleri doğrultusunda STK'lar politika teklifinde bulunmuştur. Bu çalışmada kamu politikaları oluşturulma sürecinde STK'ların etkisi araştırılmıştır. Kamu politikalarının oluşturulma sürecinin demokratik bir çerçeve kazanması için hükümet dışı bir aktör olan STK'ların süreçte etkin rol alması gerektiği savunulmuştur. Bu çalışma nitel araştırma metoduyla yerli ve yabancı kaynak taraması yapılarak gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kamu politikası, sivil toplum kuruluşları, yönetim, Türkiye

ABSTRACT

Determining public policies in political systems is a very difficult and important one. Public policies are important policies that must be made for the continuity of states. There are many actors at different levels that feed this process. While official actors are the main actors in the public policy making process, many non-governmental organizations such as nongovernmental organizations, voluntary organizations, unions, pressure organizations and international organizations are also important members of the process. All relevant participants must participate in the details of public policy decision-making so that the public policies created can meet social efficiencies and disruption.

¹ Bu çalışma, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından 12.06.2023 tarihinde savunulan yayınlanmış "Bir Kamu Politikası Aktörü Olarak Sivil Toplum Kuruluşları ve Politika Oluşturma Sürecine Katkısı" başlıklı yüksek lisans tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

In a sense, a multifaceted managerial model should be implemented. Governance is a management approach that enhances governance through managed civil societies (NGOs). An advanced understanding of civil society also reflects the democratic development of the country. At the same time, NGOs are important actors that influence the formation of public policies in different ways. The influence of NGOs on policies varies according to need, demand, time, place and policy type. It is a fact that the influence of both government and non-governmental organizations increases, especially with the social production conditions. This developing process of creating public policies has taken on the role of follower and supervisor of the process, such as making the decisions of NGOs comprehensive. Citizens have become more conscious as NGOs have been within their term, and despite the increase in their performance, NGOs are making policy proposals. The scope of NGOs in the creation of these public policies has been investigated. It has been argued that NGOs, as government actors, should take an active role in the process of creating public policies in order to gain an illegal democratic framework. This study was conducted by scanning domestic and foreign sources using the qualitative research method.

Keywords: Public policy, non-governmental organizations, governance, Turkish

1. GİRİŞ

Günümüz modern dünyasında hızlı ve devamlı bir değişim içerisinde köklü bir değişim süreci yaşanmakta ve bu değişimler ile beraber değişimin yapısı dahi değişmektedir. Yönetimde kendi içerisinde farklı parametreler barındırdığından bu değişimler doğrudan veya dolaylı şekilde kendini göstermektedir. Kamu yönetiminde belirgin değişimler; sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçilmesi, küreselleşen dünya, farklı yönetsel değerlerin oluşumu ve uluslararası kuruluşların yönetim üzerindeki rolünün artması ile oluşmuştur. Nitekim yönetimde yaşanan değişimler ile devletin mevcut rolü de değişmiştir. Devlet, sivil toplum kuruluşları ile işbirliği içerisine girmiştir. Sivil toplum kavramı farklı ülkelerden ve disiplinlerden çoğu araştırmacının katkılarıyla genişleyen ve tartışılan bir konu haline gelmiştir. Sivil toplum odaklı yapılan tartışmaların temeli sivil toplum ve devlet ilişkilerine dayanmaktadır. Bu anlamda öne çıkan hususlar içerisinde sivil toplumu oluşturan temel unsurların kamu politikaları üzerindeki konumları ve kamusal karar alma üzerindeki etkileri önemlidir. Son dönemlerde özellikle sivil toplum kuruluşları, hükümet dışı organizasyonlar olma niteliğine sahip sosyal organizasyonlar ön plana çıkmıştır. Politik bakımdan yasama, yürütme, yargı ve medyadan sonra beşinci bir güç olarak, iktisadi alanda hizmet ve istihdam açısından kamu ve özel sektörden sonra üçüncü sektör olarak sınırlarını aşan bir aktör haline gelmiştir.

Sivil toplum kuruluşları, toplumun sorun ve taleplerini topluma iletmekle birlikte farklı yöntemlerle toplumu etkileyen aynı zamanda gerek siyasal iktidarın aldığı kararlar ve gerçekleştirdiği uygulamalara, gerekse sosyal faydadan uzak uygulamalara karşı muhalefet görevini yerine getirir. Bundan dolayı bazı olumsuz politikalar sivil toplum kuruluşlarının baskıları ile kaldırılmakta veya yumuşatılmaktadır. Bu açıdan sivil toplum kuruluşları devlet ve vatandaş arasında köprü görevi görmektedir.

Türkiye’de kamu politikası çalışmalarında hükümet dışı organizasyonlar olarak sivil toplum kuruluşları toplumun tümünü ilgilendiren insan hakları, eğitim politikaları, sağlık politikaları, çevre politikaları, yoksullukla mücadele politikaları, dini haklar, etnik haklar ve kadın hakları gibi birçok konu üzerinde yoğunlaşmıştır. Sivil toplum kuruluşları ilgili politikalarda hedeflediği amaca ulaşmak için ortak hareket etme ihtiyacı duymuşlardır. Zira ilgili konularda hedefe ulaşmak için kamuoyu oluşturmaktadırlar. Kapsamlı çalışmalar hazırlamak, kitle iletişim araçlarından faydalanmak, bildiri yayınlamak, ilgili konuda imza toplamak, ortak eylemler organize etmek, lobicilik faaliyetlerinde bulunmak, aleyhte kampanyalar oluşturmak, konferans, seminer, gösteri ve yürüyüş gibi yöntemlere başvurarak halkı ilgili politika hakkında aydınlatmak ve iktidar üzerinde aleyhte veya lehte baskı

oluşturmaktadır. Yapılan baskılar sonucunda alınan kararlar pek çok sayıda özel ve resmi kuruluş, kişi ve grupları etkilemektedir.

1. Kamu Politikası Oluşturma Sürecinde Karar Verme

Özerk ve örgütlenmiş her topluluk, hedeflerini amaçlarını gerçekleştirmek ve faaliyette bulunmak için çeşitli kararlar almak zorundadır. Devlet de örgütlü bir yapı olarak birbirinden farklı çok sayıda kararlar almaktadır. Alınan bütün bu kararlar literatürde kamu politikaları olarak adlandırılmaktadır (Usta, 2013: 79). 19. yüzyılın sonlarında özgürlük fikrinin geniş bir alana yayılmasıyla birlikte kamu politikası ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Çünkü toplum kendini özgürce düşünen bireyler temelinde yeniden düzenleme ihtiyacı hissetmiştir. Aynı zamanda 1980’li yıllarda radikal değişimler yaşanmıştır. Refah devleti fikri yerini minimal devlet anlayışına, sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçilmesi, globalleşmeyle yaşanan ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel değişimler, moderniteden post-moderniteye geçilmesi, bilgi iletişimde yaşanan gelişmeler kamu yönetimini oldukça etkilemiştir. Bu bağlamda ciddi bir değişim ve dönüşüm sürecine girmiştir. Kamu yönetiminin etkin ve verimli çalışabilmesi için yeniden yapılanması ihtiyacı doğmuştur. Kamu Yönetimi yapılanma sürecini etkileyen koşullar şüphesiz ki kamu politikası oluşturulma sürecinde de oldukça etkilidir.

Kamu politikası kavramının en genel ve en bilinen tanımı; “Hükümetin yapmayı ya da yapmamayı tercih ettiği eylemlerdir (Dye, 1972: 2). Bu tanım hükümetin tüm faaliyetlerini kapsadığı gibi yapmadığı, sessiz kaldığı alanları da kendi içerisine almaktadır. Kamu politikası genel olarak, toplumsal bir sorunu veya ihtiyacı gündeme getirerek, sorunu çözmek ve ihtiyacı gidermek için ilgili aktörlerle planlı ve düzenli kararların alındığı süreçtir.

Kamu politikası çok yönlü bir süreçtir. Birçok türü bulunmaktadır. Bunlardan belli başlıları şöyle sıralanabilir: Çevre politikası, maliye politikası, para politikası, sosyal politika, sosyal güvenlik politikası, tarım politikası, sağlık politikası, konut politikası, enerji politikası, yoksullukla mücadele politikası, ekonomik kalkınma ve istikrar politikası, kentsel dönüşüm politikası, bilim ve teknoloji politikası, istihdam politikası, dış politika, ulusal güvenlik politikası, özelleştirme politikası, eğitim politikası, kırsal kalkınma politikası vb. Bu bağlamda kamu politikası, yaşamın her alanıyla ilgili olduğunu söylemek mümkündür (Akman, 2019: 35).

2. Sivil Toplum Kuruluşları

1970’li yılların sonunda kendisini her alanda oldukça hissettiren küreselleşme olgusu devletler üzerinde birçok değişikliğe sebep olmuştur. Sosyalizmin kapitalizm karşısındaki çöküşü, yeni sağ olarak adlandırılan Neo-liberal politikaların artması, sınırlar arasında rekabeti arttırarak mal ve hizmet piyasasının dünya genelinde bütünleşmesini sağlamıştır. Sivil toplum kuruluşları aynı zamanda Neo-liberalizmde bir sonucudur (Şahin ve Öztürk, 2008: 7).

Küreselleşme ve neo-liberal politikalar ile ulus-devlet yetkilerinin kısıtlandığı, devletin küçüldüğü bazı yetkilerin yerel yönetimler ve STK’lara devredildiği diğer yetkilerin ise ulus üstü kuruluşlara aktarıldığı görülmüştür. Günümüzde ise demokratikleşmenin önemli bir ölçüsü olarak sivil toplumun geniş bir alana yayıldığı görülmektedir. Sivil toplum kuruluşları küçük gruplardan profesyonel kuruluşlara kadar birçok farklı gruptan oluşmaktadır (Şahin ve Öztürk, 2008: 15).

Türkiye’de ise sivil toplum kuruluşlarına vakıflar, dernekler, sendikalar, odalar, medya ve esnaf birlikleri örnek verilebilir. Ayrıca STK’lar incelendiğinde en yaygın kuruluş biçimi derneklerdir. Ardından vakıflar gelmektedir. Sosyal refah ve kalkınma için çalışan STK’lar, dernekler, meslek odaları, sendikalar, insan hakları savunucuları, işçi örgütlenmeleri ve üniversiteler gibi çok sayıda birbirinden farklı örgütü bünyesinde barındırmaktadır. Avrupa’da sivil toplum, farklı görüşleri uzlaştırmak, demokratik ve şeffaf bir toplum yaratmak, modern çağın değişimine ayak uydurmak ve iktidarın yetemediği alanlardaki boşlukları doldurma görevine sahiptir. Nitekim Avrupa Birliği demokrasiye önem verdiği gibi sivil toplumun gelişmesini de önemsemektedir. Avrupa’da ‘Güçlü sivil toplum demokrasinin olmazsa olmazıdır’ anlayışı hâkimdir. Bu yüzden Avrupa birliği, Türkiye’de

sivil toplum alanındaki projelere maddi kaynak olarak hibe desteği sağlamaktadır (F. Tutar, E. Tutar ve Erkan, 2012: 447-448).

Bu bağlamda sivil toplum örgütleri etkinlik alanları ve örgütlenme şekilleri bakımından farklılık gösterebilen yapılardır. Yerel düzeyde olduğu gibi ulusal ve uluslararası düzeylerde de faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşları mevcuttur. Sivil toplum kuruluşlarının faaliyet alanları çevre, sağlık, eğitim, sosyal hizmetler, kentsel-kırsal kalkınma, toplum huzurunun sağlanması ve insan haklarının korunması gibi geniş ölçüde toplumun ihtiyaç ve taleplerine karşılık vermektedir. Sivil toplum örgütlerinin etkinlik alanları baz alındığında vatandaşların taleplerini kamuoyu oluşturma yoluyla veyahut farklı yöntemlerle dile getirmek, gündem belirlemek ve devlet ile vatandaş arasında köprü görevi görmektedir. Nitekim STK'ların üstlendiği roller oldukça fazla olmakla birlikte üstlendiği roller siyasal, sosyal, kültürel ve toplumsal olmak üzere sınıflandırılmalıdır.

2.1.Sivil Toplum ve Sivil Toplum Kuruluşu Kavramı

Sivil toplum kavramının modern anlamına kavuşması uzun ve tarihsel bir sürecin sonucudur. Batı toplumlarının yaşadığı süreç, özgürlük, demokrasi ve değerler doğrultusunda gelişmiştir. Günümüz sivil toplum kavramının felsefi kökeni Antik Yunana dayanmaktadır. Geleneksel anlamıyla ilk kullanan filozof Aristoteles “Koinonia Politike” ismiyle “Politika” adlı eserinde kullanmıştır. Latinceye ise Ciceron tarafından çevrilmiştir (Aslan, 2010a: 190).

Sivil toplum kavramı ‘civil society’ kavramının karşılığı olarak Türk diline yerleşmiş sosyolojik bir kavramdır. ‘Civil’ sözcüğü Fransızca-Latince kökenli olarak görgü kurallarını bilen ve medeni anlamında Türkçe’ ye sivil telaffuzuyla geçmiştir (Yazıcı, 2017: 17). Sivil toplum kavramını ‘Sivil Toplum Üzerine Bir Deneme’ adlı çalışmasında modern anlamıyla ilk kez kullanan kişi Adam Ferguson’ dur. Ferguson bu çalışmasında sivil toplumu barbarlığın karşıtı olarak medeni anlamında ifade etmiştir (Şahin ve Öztürk, 2008: 12). Bir dönem üniforma giymeyen, askeri sınıftan olmayan kişileri nitelemek için kullanılmıştır (Özalp, 2008:1).

Sivil toplum, eski çağlardan itibaren çokça tartışılan kavramlardan biridir. Sivil toplum kavramı 18. yüzyıla dek devletten bağımsız bir yapı olarak ifade edilmezdi. Süreç içerisinde yaşanan dönüşümler ile devletten bağımsız ve özerk bir alanı ifade etmeye başlamıştır. Sosyal bilimlerin tartışmalı kavramlarından biri olan sivil toplum, farklı zaman ve koşullarda farklı filozoflar tarafından incelenmiştir. Sivil toplum kuruluşları, insanların belli ihtiyaç ve taleplerini yerine getirmek, belli konularda kamuoyu oluşturmak ve vatandaşları aydınlatmak için kurulan özerk, gönüllü kuruluşlardır. Kamu hizmetlerine nitelik ve kalite katan, zaman ve fiyat tasarrufu sağlayan, toplumsal bilinci ve farkındalığı arttıran, pazarlama ve lobicilik faaliyetleri gibi birçok entelektüel perspektif sunan bir modeldir. Bu çerçevede sivil toplum, ‘maddi menfaat olmaksızın gönüllü bireylerin, toplumsal ihtiyaç ve amaçlar doğrultusunda çalışan örgütlerdir’. Sivil toplum kuruluşları, toplum ile etkileşim sonucunda şekillenir ve toplumsal ihtiyaçlardaki değişimler itibariyle yeni hedefler edinebilir (Ateş ve Nohutçu, 2006: 248-249).

Sivil toplum kuruluşları, toplumsal desteği almak ve kamuoyu oluşturmakta belli roller üstlenen, talepler doğrultusunda hareket eden ve toplum bilincini geliştiren ve demokratik katılımın gerçekleşmesini sağlayan kuruluşlardır. Bazen doğal süreç içerisinde oluşan bazen de bilinçli olarak oluşturulan örgütlenmelerdir. İhtiyaç ve talepleri kamusal alana taşımaktadırlar. 20. yüzyılın sonlarında çoğulculuk ve demokratikleşme önemli bir alanı oluşturmakta ve dengeyi sağlamaktadır. Ülkelerin demokratikleşme sürecine olumlu katkıda bulunmaktadır (Yavuz ve Kaynar, 2015: 184).

2.2.Sivil Toplum Kuruluşları ve Temel Özellikleri

Sivil toplum, gönüllülük esaslı, özel alan ve devlet arasında aracı olan, kendi kendini yönetebilen, katılımcı, devletten özerk ve devletin meşruiyetinin kaynaklarını ifade eden bir yapıdır. Devletin özerk olması devletten yabancı bir kuruluş olduğu anlamına gelmemektedir. Aksine devleti tamamlayıcı nitelikte bir kuruluştur. Özellikle son zamanlarda devletin oluşturmuş olduğu politikalara

yön verecek bir alanı ve kurumsal ilişkileri de ifade eder. Bu bağlamda sivil toplum, toplumsal farklılaşmaya önem veren, devlete karşı dikkatli ve saygılı, devlet dışı alanı temsil eden, aynı zamanda temel hak ve yükümlülükleri yaygınlaştıran, sosyal örgütlenmelerin yolunu açan toplum ve devlet için önemli bir yapıdır. Bu bakımdan birçok özelliğe sahiptir. Özellikler şöyle sıralanabilir (Karakurt, 2011: 10).

- Sivil toplum merkezi ve mahalli idarelerden bağımsız fakat onlarla ilişkileri olan toplumsal bir alanda faaliyetlerini yönetir fakat siyasi partilerden de ayrılmaktadır.
- Kişisel çıkar ve menfaatten bahsedilemez. Amaç topluma faydalı olmaktır.
- Katılımcı temelli bir anlayışa sahiptir.
- Kâr amacı gütmeyiz. Gelir getirici faaliyette bulunabilir fakat elde edilen kazanç amaçlar doğrultusunda topluma harcanmaktadır.
- Şeffaflık ve hesap verilebilirliğe sahip olmak zorundadır.
- Bürokratik bir yapıya sahip değildir. Esnek ve şeffaf bir yapıda çalışmalarını sürdürür.
- Kamusal alandaki tüm vatandaşların katılımına açıktır. Ayrım gözetmez. Gönüllülük esastır.
- Özerk bir yapıdır. Bu durum siyasal iktidar karşısında bağımsız olması için elzemdir.
- STK'lar siyasal iradeyi hedefleri doğrultusunda kamuoyu oluşturarak leyhte ve aleyhte etkisi altına alabilmektedir.
- Devleti denetleyebilen ve adeta toplumu devlet karşısında koruyan kuruluşlardır. Aynı zamanda devlet ve vatandaş arasında köprü görevi de görmektedir.
- Kamuoyu oluşturarak vatandaşların ihtiyaçlarını dile getirebilmeleri için uygun ortamı hazırlamaktadır.
- Eğitim, istihdam ve sosyal refah gibi konularda hükümet politikalarına katkıda bulunarak yaşam kalitesini arttırmayı hedeflemektedirler.

2.3. Türkiye'de Sivil Toplumun Tarihsel Gelişimi

İnsanlık tarihi boyunca insanların her zaman sosyal yardım, sosyal dayanışma ve sosyal güvenlik gibi ihtiyaçları var olmuştur ve var olacaktır. Bu insan tabiatının vazgeçilmez bir özelliğidir. Sivil toplum ise bu ihtiyaçları gidermek ve sosyal refahı sağlamak gayesiyle toplumsal birçok konuda var olmaya çalışan gönüllü ve özerk kuruluşlardır. Türkiye'de sivil toplum gelişmelerini anlayabilmek için tarihsel süreçte Osmanlıda sivil toplum adına yapılan gelişmeler yakından incelenmelidir. Türkiye dayandığı toplumsal kültür ve tarih boyunca güçlü kökleri olan bir toplumdur. Geçmişten günümüze gelen birçok kuruma sahiptir. Sivil dayanışma anlamında tanrı sevgisiyle yoksul ve düşkünlere el uzatmak, çıplakları giydirmek ve açları doyurmak gibi alışkanların olduğuna Türk destanlarında dahi rastlanılmıştır. Hatta bu durum Bey olmanın bir gereği olarak görülmüştür. Daha sonraları İslamiyet'in kabulü ile beraber bu süreç daha da pekişmiştir. Fitre, zekât ve sadaka bunların bir örneğidir. Bugün var olan sosyal hizmet ve sosyal dayanışma kurumu Selçuklular döneminde Sivas'ta Dar'ül Hera (Huzurevi) olarak yapılmıştır. Sivil toplum benzeri sivil dayanışma kurumlarıdır (Özalp, 2008: 10).

Çaha'ya göre (1994: 49), Osmanlı sivil toplum kuruluşları bakımında üç dönem şeklinde izah edilebilir. İlk dönem yükseliş dönemi olarak adlandırılan 16.yüzyıl alınabilir. 16.yüzyıl Osmanlı'nın en görkemli ve sivil toplum kuruluşları bakımından en önemli dönemidir. Hoşgörü ve sosyal yardımlaşma had safhadadır. İkinci dönem ise 16 ve 19. yüzyılları arasındadır. Sivil toplum kuruluşlarının otonom özelliklerini yitirdikleri, öncelikle devletin toplumun önüne geçtiği, vakıflar, medreseler, loncalar, tarikatlar merkezi vesayetinin altına girmişlerdir. Son dönem ise 19. yüzyıldan Cumhuriyetin ilanına dek süren batılılaşma dönemidir. Bu dönemde sivil toplum kuruluşları bir yandan modern etkenlerle canlanırken diğer yandan bürokratik rejimin ağırlığının altında kalmıştır.

Tüm bu dönemlere rağmen 19. yüzyıl batılılaşma hareketleriyle bir sivil-aydın kitlesi oluşturmuştur. Bu sivil-aydın-bürokrat kitle aynı zamanda kurtuluş savaşının önemli isimlerindedir. 19. yüzyıl sivil toplum örgütlenmelerinin yoğun olduğu bir yüzyıldır. Fakat süreç içerisinde oluşan birtakım durumlar vardır. Batılılaşma hareketleri hukuk, sosyal, idare, ekonomi ve eğitim alanlarında sivil toplumu canlandırırken diğer yandan batıdan alınan hazır politikalar getirilmiş ve Osmanlı devletinin siyasi, sosyal yapısına uygun olmadığı için sivil toplumu yok etme tehlikesi yaşanmıştır (Çaha, 1997: 35).

17. ve 18. yüzyılda Osmanlı Devleti gerileme ve çökme dönemine girmiştir. Toprak sisteminin bozulması ve devletin merkezi gücünü kaybetmesi bunun temel göstergelerindedir. Kaybettiği gücüne ulaşmak ve batıdaki gelişmeleri yakalamak için yoğun bir reform sürecine girmiştir. 1839'da Mustafa Reşit Paşa tarafından Gülhane Parkı'nda okunan Hattı Hümayun ile Tanzimat dönemine girmişlerdir. Batılılaşma hareketleri ile kaybettiği gücünü tekrar kazanmak, merkezi otoriteyi güçlendirmek, ordu ve savunma sistemlerini geliştirmek, hukuk, eğitim ve kültürel alana dair birçok yeniliği içinde barındırmaktadır (Lale ve Kaymaz, 2019: 6392).

Osmanlı Devleti, Tanzimat öncesi dönemde katı ve bürokratik yapısından dolayı sivil toplum kuruluşlarına bir alan açmamıştır. Gücünü sürdürebilmek ve karşı hareketler ile karşılaşmamak için Osmanlı devleti kendisi dışındaki toplumsal yapılanmalara imkân tanımamıştır. Tanzimat ve sonrası dönemde ise modern ve batılılaşmaya yönelik yenilikler yaşanmıştır. Senedi İttifak, Gülhane Hatt-ı Hümayunu, Islahat Fermanı, I. ve II. Meşrutiyet gibi hareketler sivil toplum açısından faydalı gelişmelerdir. Bu hareketler ile devletin varlığı daralmış sivil alanın genişlemesini sağlamıştır. Özellikle kanun-i esasinin ikinci kez uygulanmaya başlanması ile toplumsal yaşamda önemli değişiklikler olmuştur. Sivil toplumu ilgilendiren birçok yasa mecliste kabul edilmiştir. Toplantı, grev, dernek ve basın gibi önemli konuları içeren yasalar vardır. Ancak beklendiği kadar etkili olamamıştır. Modernleşme hareketleri ile sivil toplumun başlangıç noktasına eş değer bakılabilir. Modernleşme hareketi yukardan aşağıya doğru gerçekleşmiştir. Ayrıca Jön Türkler, İttihat terakki ve belli azınlık grupları süreci etkilemiştir (Özalp, 2008: 12).

İlk Türk anayasası olan Kanuni Esasi 1876'da kabul edilmiştir. Kanuni Esasi her ne kadar örgütlenme özgürlüğüne ilişkin hükümleri barındırmasa da Osmanlı devletinin geri dönüşü olmayan bir yerde olduğunun göstergesidir. 1908 yılında yapılan anayasal değişiklikler ile basın-grev hakkı, toplantı yapma hakkı ve cemiyetleri düzenleyen yasalar düzenlenmiştir. Artık sivil hareketler ile iktidarın gücü sınırlanmıştır. Bu durum derneklerin oluşmasının önünü açmıştır. Böylelikle Hükümet 1901 tarihli Fransız Kanununu temel alarak 1909'da Cemiyetler Kanununu çıkarmıştır. Dernekler için ilk kanuni dayanağıdır. Tanınan bu özgürlükler çerçevesinde sivil toplumun önü açılmış ve kanunileşmiş olsa da batılı anlamda sivil toplum mahiyetinde olmamıştır (Akçeşme, 2013: 211).

Osmanlı Devleti Tanzimat Döneminden itibaren yaptığı yenilikler ile sivil alanın açılmasına, kadınların sorun ve taleplerini dile getirecek yeniliklerde bulunmuştur. Daha önce rastlanmadık şekilde kadın dernekleri kurarak, çeşitli seminer, konferans, panel ve yayın organları düzenleyerek kadının statüsünü değiştirmeye çalışmıştır. İttihat ve terakki kadınları toplumsal alanda desteklemiştir. 1909 yılında dernek kanununun çıkarılması ile 1909 ve 1923 yılları arasında 8 kategori de 40 dernek kurulmuştur. Sivil toplum açısından önemli bir gelişmedir (Lale ve Kaymaz, 2019: 6394).

Cumhuriyetin ilanı ile iktidara gelen tek parti, savaş sonrası sosyo-ekonomik parametrelerin zayıflamasıyla sivil toplumu canlandıracak imkânlar sunamamıştır. Aynı zamanda kendisini destekleyen kurumları desteklerken eski gelenekten kalan vakıf, birlik, dernek gibi grupları kapatmıştır ya da kısıtlayıcı yasalar getirmiştir. Türk kadınlar birliği, Türk ocakları, mason birliklerini kapatmış ve maddi imkânlarını partiye devretmiştir. Kapatılmasına ilişkin temel sebep olarak ülkenin iç karışıklığa sürüklenmesi gösterilmiştir. Bu dönemde Takrir-ı Sükûn ve Hıyaneti vataniye kanunları çıkarılmıştır. Dolayısıyla sivil toplum tek parti döneminde bir halk hareketi olarak var olamamıştır (Özkiraz ve Arslanel, 2015: 25).

1945 yılı itibariyle Türkiye yeni bir döneme girmiştir. İkinci dünya savaşının bitmesiyle birçok ülkede demokrasi fikri yayılmaya başlamıştır. Özellikle savaş sonrasında barışın tekrar tesisi amacıyla Birleşmiş Milletler Teşkilatı sözleşmesinde çok partili hayata geçiş vurgulanmıştır. Türkiye 1945 yılında çok partili hayata geçmek için girişimlerde bulunmuştur. Sivil toplum gelişmeleri açısından bakıldığında ise 1945 yılından önceki dönemde kayda değer gelişmeler olmamıştır (Özkiraz ve Arslanel, 2015: 27).

Cumhuriyet döneminde tek partinin merkeziyetçi yönetim anlayışında kendine bir yer bulamayan sivil toplum çok partili dönemin görece özerk ortamında demokrasininde gelişmesiyle varlık bulmuştur. Bu dönemde sendikalar, dernekler, siyasi partiler, basın kuruluşları örgütlenme özgürlüğüne sahiptir (Özalp, 2008: 13).

Demokrat parti iktidar ve muhalefet ilişkilerinde bir istikrar sağlayamamıştır fakat çok partili hayata 43 geçiş sürecinde dernek sayıları önemli ölçüde artmıştır. 1946 yılında 733 dernek varken zamanla bu sayı artarak devam etmiştir. 1950 yılında 2011, 1951 yılında 2470, 1955 yılında 7086, 1956 yılında 11368, 1960 yılında 18958'e ulaşmıştır (Özkiraz ve Arslanel, 2015: 33).

Türkiye'de 1980'li yıllar sivil toplum için yeni bir başlangıçtır. 12 Eylül 1980 darbesiyle birlikte toplum-birey tartışmaları başlamıştır. 12 Eylül'ün beraberinde getirdiği yasaklar sivil toplumun oluşmasına zemin hazırlamıştır. Zira faaliyet yürütemeyen siyasi partiler sivil toplum kuruluşları niteliğinde olan sendika ve odalarla seslerini duyurmaya çalışmışlardır. Siyasal sistemin tıkanması katılımcı demokrasinin önünü açtığını söyleyebiliriz (Özalp, 2008: 14).

Sivil toplum dünyadaki gelişmelere paralel olarak da gelişmiştir. Liberal düşüncenin hâkim olduğu Batı Avrupa ülkelerinde sivil toplum ve demokrasi eş zamanlı gelişme göstermiştir. Sosyalist düşüncenin hâkim olduğu doğu bloğunda istenilen ölçüde gelişim gösterememiştir fakat 1980 sonrası gelişme göstermiş ve Marksist çevreler arasında büyük ölçüde tartışılmıştır. Türkiye 24 Ocak 1980 tarihinde '24 Ocak Kararları' olarak adlandırılan kararlar ile mevcut ekonomik sistemden piyasa ekonomisine geçmiştir. Bu kararlar sonucunda ekonomi canlanmıştır. Hatta beraberinde bireyselleşmeyi ve geleneksel toplum kalıplarının çözülmesini de getirmiştir. Böylelikle yaşanan gelişmeler ile sivil toplum bir değer olarak görülmüştür (Keser ve Hışım, 2016: 218).

Toplum içinde idarenin dışında ve sivil toplum alanında faaliyet gösteren, örgütlenen her kuruluş sivil toplum kuruluşlarını oluşturmaktadır. Esnaf ve işçi birlikleri, loncalar, kulüpler, kültür ve sanat dernekleri, dini kuruluşlar, odalar ve birlikler sivil toplum kuruluşları kapsamında yer almaktadır. Günümüz çağdaş sivil toplum örgütlenmesini dört kategoride dernekler, vakıflar, sendikalar ve mesleki kuruluşlar olarak ele almak yeterli olacaktır. Çünkü sivil toplum açısından oldukça önemli bir yere sahiptirler.

2.3.1. Dernekler

Birden çok kişinin belli bir amaç için bir araya gelerek kurdukları gönüllü ve yasal örgütlenmelerdir (Tüsev, 2023). Dernekler kentleşmenin insanları yabancılaştırdığı ve yalnızlaştırdığı toplumlarda daha çok görülen örgütlenmelerdir. Özellikle bireylerin tek başına yapamayacakları amaçları gerçekleştirmek için örgütlenme ihtiyacının bir sonucu olarak doğmuştur. Belirli olan bir gayeyi demokratik şekilde gerçekleştirmeyi hedefleyen sivil toplum kuruluşlarındandır.

Türkiye'de Türk Medeni Kanunu'nun 56. maddesinde ve Dernekler Kanunu'nun 2. maddesinde şöyle izah edilmektedir: "*Gerçek veya tüzel en az yedi kişinin kazanç paylaşma dışında belirli ve ortak bir amacı gerçekleştirmek üzere bilgi ve çalışmalarını sürekli olarak birleştirmek suretiyle oluşturdukları, tüzel kişiliğe sahip kişi topluluklarıdır.*" İlk kez dernek kurma hakkı ve özgürlüğü II. Meşrutiyet ile anayasaya girmiştir. Fakat ilk dernekler 1856'dan sonra olmuştur. 1909 yılında derneklerle ilgili ilk düzenleme 'Cemiyetler Kanunu' ile gerçekleştirilmiştir. 2004 tarihli Dernekler Kanunu ile Türkiye'de devletin derneklere bakışını önemli ölçüde değiştirmekle beraber sivil toplumun önünü açmıştır. Ayrıca dernekler ile ilgili işlemlerin takibi sivil kamu görevlilerine devredilerek devlet için bir tehlike

olmadığını açıkça göstermiştir. Nitekim bu süreçten sonra dernek sayıları hızlı bir şekilde çoğalmıştır. Dernekler kanunu ile yurt dışında ve yurtdışında kurulan derneklerin faaliyetlerini kolaylıkla yapılması sağlanmıştır (Özalp, 2008: 20).

Tablo 1. **Türkiye’de dernek istatistiği (2023).**

Faal Dernek Sayısı	101.285
Fesih Dernek Sayısı	208.906
Toplam Dernek Sayısı	310.711

Kaynak: İçişleri Bakanlığı Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü, t.y.b verilerinden faydalanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 1’deki verilere göre Türkiye’de şu ana dek kurulan dernek sayısı 310.711 ve faaliyete devam eden 101.285 dernek bulunmaktadır.

2.3.2. Vakıflar

Osmanlı medeniyeti içerisinde dikkate değer bir yere sahip olan vakıflar çok uzun bir dönem medeniyetin önemli yapı taşlarını oluşturmuştur. Osmanlı ordu, bürokrasi, ulema ve askeri sınıftan oluşan yöneten kesim ile köylü ve esnaftan oluşan yönetilen kesim olarak iki sınıftan oluştuğundan dolayı ve devletin temel kaygısı vergi kaynaklarını korumak olduğu için diğer hizmetler ile ilgilenmemiştir. Bu hizmetler sivil toplum kuruluşları sayılan vakıflara bırakılmıştır. Osmanlı mimarisi ve toplumsal yapısını derinden etkilemiştir. Vakıf, bir mülkü kamuya ebedi olarak tahsis etmek anlamında kullanılmıştır (Pakalın, 1993: 577).

Vakfi oluşturan üç temel özellik bulunmaktadır. Vâkif; vakfeden kişi, mevkuf; vakfedilen şey ve mevkufun aleyh veya meşrutun leh; vakfin menfaatleri kendilerine tahsis olunanlar olarak tarif edilmektedir. Vakıf kurumu bu üç unsuru taşımak zorundadır. Üç unsur birbirinden ayrılamaz. Ayrıca vakfedilen şey ne ölçüde kamu menfaatini sağlıyorsa o denli toplumsal nitelik taşımaktadır. Vakıflar, yukarıdan aşağıya bir gelir ve servet dağılımı gerçekleştirir. Bahsedilen üç unsurun dışında vakıf müessesinin hukuki bir boyutu da vardır. Vakfetme iradesinden vazgeçilememesi, temlik ve temellük boyutu, vakfin sürekliliği ve tüzel kişiliğe sahip olmasıdır (Ertem, 2011: 27-28).

Vakıflar birkaç kategoriye ayrılabilir. Bunlar (Özalp, 2008: 26):

- **Devlet Vakıfları:** Meclis tarafından yasa ile kurulan vakıflardır. Devlet bütçesinden kaynağını almaktadır.
- **Kamu Vakıfları:** Farklı kesimlerden insanların belli bir amacı gerçekleştirmek için kurmuş oldukları vakıflardır.
- **Özel Vakıflar:** Zengin kişi veyahut aileler tarafından belli bir amaca hizmet için kurulmuş vakıflardır.
- **Kurum Vakıfları:** Özel vakıflara benzer niteliktedirler. Bir kurum veya şirkete bağlı olarak çalışan esasen yan kuruluş gibidirler. Kurumun karından pay alarak hizmetlerini gerçekleştirirler.

2.3.3. Sendikalar

Çalışanların hak ve taleplerini korumak ve geliştirmek amacıyla kurulan örgütlerdir. Sanayi devriminden sonra İngiltere’de doğmuş ve oradan Batı Avrupa’ya yayılmıştır. Sanayi devrimi ile birlikte yaşanan toplumsal değişim ve gelişmeler sonucunda işçi sınıfı ortaya çıkmıştır. Kent

nüfusunun artmasıyla kadın, erkek ve çocuk birçok insanın ağır şartlarda çalışmak zorunda bırakmıştır. Dolayısıyla sendikalar aracılığıyla daha insani şartlarda çalışmak isteyen işçiler, işverenlere karşı örgütlenmişlerdir. Fakat bu insani talepleri zaman zaman zorluklarla ve problemlerle karşılaşmıştır. Özellikle kapitalizmin doğuşu ile birlikte kapitalistler işçileri düşük ücretle çalıştırmak istemişlerdir. İşçi sayısı çok iş alanları pek az olan dönemlerde sermaye grupları kadın ve çocukları kötü koşullarda ve güvencesiz bir şekilde çalıştırmaktaydı. Zira devlette sermaye grubunu korumakla görevli bir örgüt gibiydi. Fakat her şeye rağmen işçiler sefaletlerini sürdürmek yerine isyan etti. İlk işçi ayaklanması olarak geçen Ludizm hareketi ile işçiler makineleri yıkarak adaletsiz bir düzene adeta başkaldırmışlardır. İşçi sınıfının bilinçlenmesini ve dayanışma içerisinde olmalarını sağlamıştır. Başlıca amaçları olası bir iş kazası, hastalık veya ölümünde işçinin geride kalan ailesine yardımcı olmaktır. Başlangıçta bu amaçla kurulan örgütlenmeler zamanla çalışma koşulları ve ücret üzerine yoğunlaşmıştır. Türkiye’de ise sendikalaşma hareketleri batıdan sonra gerçekleşmiştir. Çünkü Türkiye tarıma dayalı bir ülkeydi. 1920’li yıllarda fabrikaların kurulduğuna ve sanayinin oluştuğu gözlemlenmektedir. Osmanlıda da az da olsa fabrika örneği vardır. İlk fabrika 1835 yılında kurulmuştur. İlk işçi hareketi ise 1871 yılında kurulan Amelperver Cemiyeti’dir. Dünyada sendikalaşma açısından yaşanan gelişmelere kayıtsız kalamayan Türkiye’de ise 1947 yılında sendikalar kanunu çıkarıldı. Böylelikle sendikalar yasal olarak tanınmıştır. 1947 yılında 5018 sayılı İşçi Sendikaları ve Sendika Birlikleri Kanunu iki İngiliz uzmanın tavsiyeleri doğrultusunda hazırlanmıştır. Kanun her ne kadar sendikal hakları tanısa da toplu sözleşme ve grev hakkını tanımamıştır (Taş, 2012: 68-70).

1963 yılında çıkarılan 274 ve 275 sayılı kanunlar ile işçilere toplu sözleşme ve grev hakkı yasal olarak tanınmıştır. 1995 yılında ise siyasi partilerle iş birliğini engelleyen hükümler değiştirilmiştir. Sendikalar içerisinde güçlü bağları, üye sayıları, hitap ettiği kitle bakımından önde gelen sendikalar olarak TİSK, Türk-iş, Hak-iş, DİSK’ten bahsedilebilir.

2.3.4. Mesleki Kuruluşlar

Tarih boyunca insanlar ekonomik, sosyal, dini, kültürel, mesleki birçok konuda bir arada bulunma ve örgütlenme ihtiyacı duymuştur. Keza insanlık tarihi örgütlerin birbiri ile çatışması ile şekillenmiş ve meslek kuruluşları da bu çatışmanın bir parçası olmuştur. Örgütlenme yönetim sürecinin önemli bir parçası olmakla beraber insanlık tarihinin her alanında olmuş ve olmaya devam edecek bir süreçtir. Meslek kuruluşlarının ortaya çıkmasının önemli iki sebebi vardır. İlk olarak mesleği ve çalışanları korumak diğeri ise devlet ve topluma yönelik olarak ihtiyaçların karşılanması ve kamu yararının korunmasıdır (Saatçi, 2021: 214).

Meslek odalarının tarihsel boyutu Osmanlı Devleti’nin modernleşme çabalarına kadar götürülebilir. 1838 Ticaret Anlaşması’yla Osmanlı Devleti ticaretini geliştirmiştir. Ayrıca loncaların bu dönemde işlevini yitirdiği, sanayileşmeye bağlı olarak yeni iş alanlarının da ortaya çıktığı görülmektedir. Günümüzde var olan birçok meslek kuruluşlarının bu dönemlerde ortaya çıkan mesleklerle ilişkili olduğu gerçektir. Bu meslekleri disiplinli şekilde tek çatı altında toplamak için Ticaret Bakanlığı’na bağlı odalar kurulmuştur. Bu sebeple 1879’da ilk oda olarak ‘Dersaadet Sanayi Odası’ kurulmuştur (Çaha, 2011: 214).

Türkiye’de ise meslek kuruluşları dernek ve oda şeklinde örgütlenmişlerdir. Aralarında belirgin farklar bulunmaktadır. Odalar kamu kurumu niteliğinde kuruluşlardır. Yasalar ile kurulmaktadır. İlgili meslek alanını korumak ve gerekli düzenlemeleri yapmakla görevlidir. Odalara üye olmak zorundadırlar. Mesleği icra edebilenin ilk şartı üye olmaktır. Mesleklerine uymak şartıyla belirli hizmetleri gerçekleştirmek için kurulan özerk kuruluşlardır. Çağdaş anlamda sivil toplum kuruluşları değildir çünkü devlete bağlı ve zorunlu bir üyeliğe sahiptir. Meslek kuruluşları; Barolar, Ziraat odaları, Ticaret odaları, Ticaret borsaları, Esnaf ve Sanatkâr odaları, Sanayi odaları, Tabip odaları, Eczacı odaları, Mimar odaları, Mühendis odaları ve Veteriner Hekim odaları meslek kuruluşlarıdır (Özalp, 2008: 28-30).

2.4. Türkiye'deki Kamu Politikalarını Etkileyen Sivil Toplum Kuruluşları

Global bir aktör haline gelen sivil toplum, sosyal hareketler, organizasyonlar, protestolar ve gösterilerle ortak iyiyi oluşturmayı hedeflemektedir. Dünya çapında yoksulluk, savaş, doğal afetler ve yıkımlar üzerine faaliyetlerde bulunmakta ayrıca eğitim, sağlık ve çevre bilinci konusunda küresel çapta insanlık için faydalı projelere imza atmaktadırlar. Ayrıca insani olmayan ortak iyiyeye aykırı olan, belli çıkar gruplarına hizmet eden ekonomik, sağlık, eğitim ve politik nitelikli birçok projeye tepki vermekte, imza kampanyaları oluşturmakta veyahut protesto ve gösterilerle toplumu hareket geçirerek kamuoyu oluşturmaktadır (Demirel, 2011: 156-160).

Sivil toplum kuruluşları, toplumsal desteği almak ve kamuoyu oluşturmakta belli roller üstlenen, talepler doğrultusunda hareket eden ve toplum bilincini geliştiren ve demokratik katılımın gerçekleşmesini sağlayan kuruluşlardır. Bazen doğal süreç içerisinde oluşan bazen de bilinçli olarak oluşturulan örgütlenmelerdir. İhtiyaç ve talepleri kamusal alana taşımaktadırlar. 20. yüzyılın sonlarında çoğulculuk ve demokratikleşme önemli bir alanı oluşturmakta ve dengeyi sağlamaktadır. Ülkelerin demokratikleşme sürecine olumlu katkıda bulunmaktadırlar (Yavuz ve Kaynar, 2015: 184).

Nitekim Dünyada olduğu gibi Türkiye'de de kamu politikalarını etkileyen önemli sivil toplum kuruluşları bulunmaktadır. Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği (TÜSİAD), Müstakil Sanayici ve İş adamları Derneği (MÜSİAD), Türkiye Eğitim Vakfı (TED), Kızılay, Erozyonla Mücadele, Ağaçlandırma ve Doğal Varlıkları Koruma Vakfı (TEMA) ve Türkiye Deniz Feneri Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği farklı sektörler içerisinde olan etkileri, maddi güçleri, üye sayıları ve siyasal otoriteyi etkileme bakımından önemli sivil toplum kuruluşlarındandır.

2.4.1. Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği (TÜSİAD)

Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği (TÜSİAD), 1971 yılında Türkiye'nin önde gelen müteşebbisleri ve iş dünyasının tanınan yöneticileri ile Türkiye'de çalışmalar yapmak amacıyla bir sivil toplum kuruluşu olarak kurulmuştur. TÜSİAD Genel Merkezi İstanbul'dadır. Ankara Temsilciliğinin yanı sıra Brüksel, Washington D.C., Berlin, Londra ve Paris'te uluslararası temsilcilikleri bulunmaktadır. Ayrıca Çin, Siklon Vadisi ve Körfez ağları vardır. Öte yandan 1987 yılından beri Avrupa İş Dünyası Konfederasyonu'nun üyesidir. TÜSİAD temsil açısından 4.500'e yakın şirketi bünyesinde barındırmaktadır. Bu şirketler; Kamu dışı milli gelirin yarısını, dış ticaretin %85'ini (enerji ithalatı haricinde), kayıtlı istihdamın yarısını (kamu ve tarım hariç), kurumlar vergisinin ise %80'ini ödemektedir. Yapılanma bakımından TÜSİAD tüm çalışmalarını yönetim kurulu üyelerinin başkanlık yaptığı 10 yuvarlak masa ve masaların bünyesinde bulunan çalışma grupları ile yürütmektedir. Bu çalışmalarını temsilcilikler, genel sekreterlik ve üniversite forumlarının katkı ve destekleriyle yürütmektedir (TÜSİAD, t.y.).

TÜSİAD, tüzükte amacını şu şekilde açıklamıştır: evrensel ilkelere bağlı, düşünce ve inanç özgürlüklerine saygılı, laik, katılımcı, demokratik hukuk devleti anlayışını savunan, liberal ekonomi ve rekabetçi piyasa ekonomisinin gerekliliğini vurgulayan ve sürdürülebilir çevrenin oluşturulduğu bir toplumsal düzenin oluşması için çalışmayı hedeflemektedir (TÜSİAD, t.y.: md. 2).

Nitekim dernek bu amaçları gerçekleştirmek için farklı birçok faaliyette bulunmaktadır. Eğitim, çevre, sosyal güvenlik, istihdam, iş ve çalışma koşullarının iyileştirilmesi, yatırım ortamının iyileştirilmesi, iş dünyasında hareket birliğinin sağlanması, rekabete dayalı istikrarlı büyümenin sağlanması, ürün ve pazarın çeşitlenmesi, dışa açık bir ekonominin oluşturulması, uluslararası yatırımların artması ve Türkiye-AB politikalarının geliştirilmesi doğrultusunda çalışmalar yapmaktadır. Ayrıca sürece katkısı olması adına raporlar ve öneriler hazırlar. Ortak ilkeler çerçevesinde iş insanları ile gerekli iletişimleri kurar ve iş birlikleri yapar. Türk iş dünyasının farklı yerlerde temsil edilmesi için yabancı ülkelerde ve uluslararası platformlarda temsilcilik açar veya üye olur. Amaçlarına yönelik alanlarda ise projelerin tarafı, paydaşı veya katılımcısı olarak eşlik eder. Çalışma komisyonları ve çalışma grupları oluşturur. Türk iş dünyası adına ulusal ve uluslararası düzeyde politikaları belirleme ve karar alma süreçlerine doğrudan katılır ve fikirlerini aktarır. Bu doğrultuda oluşturulan fikir, raporlar ve belgeler kamuoyuna,

parlamentoya, iktidara, kamu kurum ve kuruluşlarına aktarmak amacıyla yazılı ve görsel araçları kullanır. Seminerler, konferanslar, kongreler, toplantılar, yurtiçi ve yurtdışı tanıtım çalışmaları düzenler (TÜSİAD, t.y.: md. 3).

TÜSİAD zaman içerisinde ekonomik gelişmeleri yakından takip eden ve iş adamlarının çıkarlarını koruyan bir yapıdan ziyade daha da öteye giderek etkili bir baskı grubu olmayı tercih etmiştir. 1979 yılı bu dönüşümün yaşandığı bir yıldır. Yaşanan bu dönüşüm ile birlikte TÜSİAD kamuoyunda bir marka haline gelmiştir. Sivil toplum içerisinde yeni ve etkili bir konuma yerleşmiştir. 1980'den sonra yalnız ekonomi üzerine raporlar oluşturmanın yanı sıra siyasal ve sosyal alanlarda da raporlar hazırlamıştır (Koyuncu, 2006: 130). Nitekim 1970'lerin sonlarında siyaset kurumu üzerinde etkisini hissettirmeye başlamıştır. Uygulanan politikalardan hoşnut olmadığını gazeteler ve reklam kampanyaları aracılığıyla kamuoyuna sunmuştur. 15 Mayıs 1979'da başlatmış olduğu kampanyalar ile dönemin Bülent Ecevit hükümeti üzerinde etkili olmuştur (Işık, 2018: 161).

ABD, Bretton Woods sisteminin dünyada çökmesiyle liberalizmi tüm dünyaya yayma çabasına girmiştir. IMF ve Dünya Bankası aracılığıyla liberal ekonominin desteklenmesi istenmiştir. TÜSİAD'ın bu açıdan destekleyici yaklaşımını Bülent Ecevit Hükümetini eleştiren tavrında görmek mümkündür (Şekerli ve Akçetin, 2020: 118).

Ekonomik krizi takiben siyasi krizde yaşanmıştır. TÜSİAD bu dönemde hareketlerini arttırmış ve çeşitli ilanlar vermiştir. "Ulus Bekliyor, Gerçekçi Çıkış Yolu, Yokluğu Paylaşmak Mı? Bolluğu Saklamak Mı? Refahın ve Hürriyetlerin Düşmanı: Enflasyon" gibi ilan ve sloganlar ile sorunlar ve çözümler açıklanmıştır. Özel teşebbüs, artan enflasyon, kamu harcamaları, sosyal güvenlik politikaları, bürokratik zihniyet, karşılıksız para basımı, vergi kaçakçılığı, üretim eksikliği, enerji yetersizliği ve döviz darlığı gibi konulara değinilmiştir (TÜSİAD, 1979).

2001 yılında hazırlanan Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri ve AB Kopenhag Siyasal Kriterleri -Görüşler ve Öncelikler No.1-2 ve Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri ve AB Kopenhag Siyasal Kriterleri -Görüşler ve Öncelikler No.3-4 adlı raporlarda Kopenhag siyasi kriterlerine uyum sağlamak için gerekli adımlar ve reformlar kamuoyuna sunulmuştur. TÜSİAD'ın oluşturduğu raporlar Türkiye'nin AB yolunda eksiksiz adımlar atması amacı taşımaktadır. Bu noktada Kopenhag siyasi kriterleri Türkiye-AB ilişkileri açısından dönüm noktasıdır. TÜSİAD, Kopenhag Siyasi Kriterleri ve kriterlere uyum taahhütlerini kapsayan Ulusal Programın geçmesinde etkin rol oynamıştır. Ayrıca Avrupa Birliği uyum sürecinde özel sektörün önemli olduğunu vurgulayan TÜSİAD, 1996 yılında Brüksel Temsilciliğini açmış keza 1987 yılından beri üye olduğu UNICE aracılığıyla AB uyum süreci hakkında izlenimlerde bulunmuş ve bu süreci doğru adımlarla gerçekleştirmesi için çalışmalar yapmıştır (Işık, 2018: 162-163).

Öte yandan TÜSİAD'ın Türkiye-AB ilişkileri konusundaki önemli faaliyetlerinden biri lobicilik yapmaktır. Avrupa kamuoyuna Türkiye hakkındaki çekinceleri gidermek için Türkiye'yi tanıtmakta veyahut Türkiye'ye geziler organize etmektedir. TÜSİAD Türkiye'yi hedef gösteren veya aleyhine lobicilik yapan kurumlara karşı mücadele etmektedir (Koyuncu, 2006: 140).

TÜSİAD kuruluş tüzüğünde belirttiği üzere ve yapmış olduğu çalışmalar ile ülkenin geleceği için faydalı çalışmalar yapacağını duyuran bir sivil toplum kuruluşudur. Ülkenin kalkınması için çabalayan ve özel sektörün bütün unsurlarıyla kalkınma süreci içerisinde bulunmasına olanak sağlamıştır. TÜSİAD, hem yönetilen hem de yöneten olarak politika yapım sürecine katkıları olan önemli bir aktördür. Yönetişim anlayışının artmasıyla beraber çok aktörlü bir sisteme geçilmiştir. Bu sebeple sivil toplum kuruluşları karar verme süreçlerinde etkili olmaktadır. Türkiye'nin demokratik düzlemde, toplumsal düzenin oluşturulmasında ve çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak için çalışmalar yapmıştır. Küreselleşme süreci ile beraber Türkiye-AB ilişkilerini destekleyerek bölgesel ve yerel düzeyde gelişmesini sağlamaktadır (Zengin, 2021: 127).

TÜSİAD, kamu politikası oluşturma sürecinde kadın hakları, yeni anayasa süreci, kent sorunları, enerji, iş dünyasının talepleri, küresel kriz, nüfus, eğitim, sağlık, işgücü, kadın-erkek eşitliği gibi

birçok konuda çözüm önerisi sunma amacıyla araştırmalar yapmakta ve broşurler hazırlamaktadır. Hazırlanan raporlar basın toplantısı aracılığı ile kamuoyunun gündemine sunulmuştur. Akabinde seçim öncesi veya sonrasında siyasi parti ziyaretleri gerçekleştirmektedir.

2.4.2. Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği (MÜSİAD)

MÜSİAD, 9 Mayıs 1990 tarihinde İstanbul’da kurulan İş Adamları Derneği’dir. İş camiasında olduğu kadar toplumun diğer kesimleri için de model olacak örnek bir eğitim, rehberlik ve danışmanlık merkezi olan, uygulama ve çalışmalarını profesyonel düşünce temelleri üzerine oturtan, entelektüel donanımını paylaşan, ‘kamu yararı dernek’ statüsünde olan bir sivil toplum kuruluşudur. Misyon olarak; Ulusal ve uluslararası alanda bağlantısız ve bağımsız olarak hareket eden bir dernek olarak, ilke ve değerleri doğrultusunda üye sayısını arttırmak, üyeler arasında iş birliğini güçlendirmek ve kendi içinde sağladığı birlik ve beraberliği ülkenin maddi ve manevi gelişimine katkı sunmayı amaçlamaktadır (MÜSİAD, 2023).

MÜSİAD, esas temellerini 1980 ve sonrasında uygulanan politikalar ile atmaya başlamıştır. 1980’li yıllar uluslararası alanda etkili olduğu kadar Türkiye için siyasi ve ekonomik hayatta da değişimlerin olduğu bir dönemdir. Bu dönemde ekonomideki geleneksel rol sorgulanmaya başlanmış, korumacı ticaret anlayışı terk edilmiş ve dış ticarete önem verilmiştir. Nitekim uygulanan politikalar ile muhafazakâr ve İslamcı kesim desteklenmiş, bu kesimleri temsil eden iş adamları büyümeye başlanmış ve iktidar ile ilişkilerini geliştirmiştir. Genel itibariyle derneği var eden iş adamları Özal dönemi ve Neoliberal politikaların sonlanmasıyla ortaya çıkmıştır (Büyüktanır, 2013: 179).

MÜSİAD amaçları bakımından iş insanlarını ve istihdam ettiği kişilerin donanımlarını arttırmayı; onların ticaret ve sanayide daha verimli çalışmasını hedeflemektedir. Küçük, orta ve büyük işletmelerde iş gelişimine önem verir ve insan, para ve bilgi unsurlarının dengede kullanılmasını sağlar. Sektörler açısından ise iç ve dış pazarlar fark etmeksizin pazarların araştırılmasına ve üretici-tüketici arasındaki yolların açılmasına öncelik tanır. Ayrıca ülkede ekonomik ve sosyal sorunların yanı sıra uluslararası sorunlar ile ilgili çalışmalar yapar ve kamuoyuna sunar. 2023 yılı itibariyle 165 şube, 60.000 işletme, 2.000 kişiye istihdam, 84 irtibat noktası ve 13.000 üyeyi temsil etmektedir (MÜSİAD, t.y.).

Dernek, yurtiçi ve yurtdışı gezileri, ülke raporları, fuarlar, forumlar, araştırma raporları, eğitim ve meslek komiteleri çalışmaları, projeler ve insani yardım çalışmaları gibi faaliyetlerde bulunmaktadır (Wikipedia, 2023a).

2.4.3. Türkiye Eğitim Vakfı (TED)

Mustafa Kemal Atatürk, Türk modernleşmesi için eğitimin vazgeçilmez bir unsur olduğuna inanan bir liderdir. 1 Kasım 1925’te Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin açılışında yapmış olduğu konuşmada halka eğitimde hedeflenen düzeye ulaşmak için özel girişimlere ihtiyacı olduğunu dile getirmiştir. TED, Bu vizyon ile Atatürk’ün önderliğinde ve Cumhuriyeti kuran öncü kadrolar ile 31 Ocak 1928 tarihinde oluşmuş 12 Aralık 1939 tarihinde bakanlar kurulunun kararıyla kamuya yararlı dernek statüsüne sahip olmuştur. Bir sivil toplum kuruluşu örneği olarak kurulduğu günden beri eğitim alanında çalışmaktadır. Maddi yetersizliklerle mücadele eden başarılı çocukların eğitimlerini desteklemekte ve Türk eğitim sistemine bilimsel ve maddi kazanımlar sağlamaktadır (Türk Eğitim Derneği [TED], t.y.a). Türkçe ve yabancı dillerde okullar ve yurtlar açmak, nitelikli öğrenciler yetiştirmek, eğitim standartlarını ağdaş seviyelere taşımak, araştırma projeleri ile eğitimin sorunlarını belirlemek ve kamuoyunu çözümler konusunda bilinçlendirmek ve Türk eğitim politikasının oluşturulmasında söz sahibi olmak temel misyonlarından (TED, t.y.a).

Türkiye Eğitim Derneği, eğitim sistemi ve eğitim politikalarıyla ilgilenmesi adına bir düşünce kuruluşu olarak TEDMEM’i kurmuştur. TEDMEM’in amacı nitelikli bir eğitim sisteminin inşa sürecine aracı olmaktır. Yenilikçi eğitim politikaları oluşturmak ve uygulanmasına katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Bu amaçlar doğrultusunda yayınlar ve etkinlikler düzenlemektedir. Kamuoyu, eğitim

ve eğitim bürokrasisi arasında köprü görevi görür. Eğitim politikalarına yön vermek için kamuoyunu aydınlatmak için raporlar hazırlanmaktadır. Eğitim politikaları üzerine görüş ve değerlendirmelerde bulunur. Eğitim sorunları ve çözümleri üzerine bilimsel toplantılar, çalıştaylar ve konferanslar düzenler. Kamuoyunda oldukça geniş yankıda bulunan çalışmalara sahiptir. Eğitim gündemini etkilemektedir (TED, t.y.b).

2.4.4. KIZILAY

Kızılay savaş esnasında yaralanan veya hastalanan askerlere herhangi bir ayırım gözetmeksizin yardım etmek ve ulaşmak arzusuyla doğmuştur. 11 Haziran 1868 tarihinde “Osmanlı Yaralı ve Hasta Askerlere Yardım Cemiyeti” adıyla kurulmuştur. 1877’de “Osmanlı Hilali Ahmer Cemiyeti”, 1923’te “Türkiye Hilali Ahmer Cemiyeti”, 1935’te “Türkiye Kızılay Cemiyeti” ve 1947’de “Türkiye Kızılay Derneği” adını almıştır. Kuruluşa “KIZILAY” adını Mustafa Kemal Atatürk vermiştir (KIZILAY, t.y.). Sivil halkın bakımı ve korunması için çalışılmıştır. I. Meşruiyetin ilanından sonra İstanbul’da yayılan kolera salgınından beri ortaya çıkan tüm doğal afetlerde, felaketzedelerin bakımı, beslenmesi ve korunması gibi temel ihtiyaçları karşılanmıştır. Uluslararası yardım faaliyetleri, hemşirelik ve ilk yardım faaliyetleri, kan alma-verme ile ilgili tüm hizmetler alanında öncülük yapan ve vatandaşların ihtiyaçlarını gideren bir sosyal hizmet kuruluşudur (KIZILAY, t.y.).

1868 yılından beri toplumsal dayanışma ve sosyal refah için çalışan Kızılay, yoksul ve muhtaç insanlara yardımlarda bulunmak, kan, uluslararası yardım, göç ve mülteci hizmetleri, afet, ilk yardım, eğitim, gençlik, sosyal hizmetler ve mineralli su işletmeleri alanında topluma hizmet eder (KIZILAY, t.y.).

2.4.5. Türkiye Erozyonla Mücadele, Ağaçlandırma ve Doğal Varlıkları Koruma Vakfı (TEMA)

Çevre kavramı, 1972’de Stockholm Konferansı ile dünya literatürüne girmiştir. Ancak çevre ve sürdürülebilirlik kavramlarının topluma kazandırılması, 1992 yılında Rio de Janeiro’da gerçekleşen Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı ile gerçekleşmiştir. Saygın iki iş adamı olan Hayrettin Karaca ve A. Nihat Gökyiğit bu kavramı Türkiye’ye kazandırmak için 1992 yılında Türkiye Erozyonla Mücadele, Ağaçlandırma ve Doğal Varlıkları Koruma Vakfı’nı kurdu. Halk onları Toprak Dede ve Yaprak Dede olarak tanımaktadır. Hedefleri ülkeyi tehdit eden erozyonla mücadele edilebileceğini göstermektir. Ağaçlandırma yapmak, toprağa sahip çıkmak, tehlikeye dikkat çekmek, doğal varlıkları korumak ve bu mücadeleyi devletinde bir politikası haline getirmeyi gerçekleştirmektir. Nitekim hedeflerine ulaşmak için erozyonun bir kader olmadığını ve erozyonla mücadele edilebileceğini anlatmak ile başlamışlardır. Özellikle ‘Türkiye Çöl Olmasın’ sloganı toplum içerisinde büyük ölçüde yankı uyandırmıştır. Kısa sürede halk tarafından karşılık bularak gönüllü ve destekçileri artmıştır (TEMA, t.y.).

TEMA Vakfı iklim politikaları üzerinde etkili olan bir sivil toplum kuruluşudur. Mevcut iklim değişikliği üzerinde politikalar geliştirmekte ve bunu ilgili karar vericiler ile paylaşmaktadır. Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesine (UNFCCC) gözlemci olarak katılan ilk sivil toplum kuruluşudur. Süreci yakinen takip etmekte ve diğer sivil toplum kuruluşları ile iş birliği içerisinde. TEMA, İklim değişikliği konusunda çalışan EEB (European Environmental Bureau) ve CAN-E (Climate Action Network Europe) gibi sivil toplum örgütlerinde etkin rol almaktadır. Bu sayede uluslararası iklim değişikliği konusunda politika yapım süreçlerini etkilemekte ve küresel çevre sorumluluğunu yerine getirmektedir. Türkiye’de ise iklim değişikliğine neden olan yatırımları ve iktidar politikalarını yakından takip etmektedir. TEMA, iklim değişikliği ve sera gazlarının azaltılması yönünde çalışmalarını sürdürmektedir. Aynı zamanda ulusal ve uluslararası yönetimler dışında yerel yönetimlerden de destek almaktadır. Bu kapsamda ‘iklim elçileri’ projesi oluşturulmuştur. Proje ile gönüllüler kentlerde iklim elçiliği yapmakta ve karar vericiler ile diyalog geliştirmektedir. Ayrıca Env.net projesi ile Türkiye ve Batı Balkanlarda bir çevre ağı oluşturulmak amaçlanmaktadır. Çevre ve Şehircilik bakanlığı ile iklim mevzuat çalışmalarına ve ulusal iklim değişikliği stratejilerine katkı sunmak amacıyla ziyaretler gerçekleştirmektedir (TEMA, t.y.).

2.4.6. Deniz Feneri Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği

1996 yılının Ramazan ayında ‘Şehir ve Ramazan’ adlı televizyon programı ile yardım faaliyetlerine başlamıştır. Yardım da bulunmak ve yardım almak talebiyle başvuran kişilerin istekleri doğrultusunda ‘Deniz Feneri’ olarak program haftalık olarak yayınlanmıştır. 1998 yılında aynı isim ile devam ederek dernek olmuştur. Binlerce bağışçı ve gönüllüye sahiptir. Dünya genelinde yüzbinlerce aileye sağlık, gıda, giyim, barınma ve para yardımında bulunmakta ve gün geçtikçe bu sayı artmaktadır. Yaptığı yardımları ve çalışmalarını sistemli ve disiplinli şekilde organize etme kurumsal anlayışına sahiptir. Zira 2002’de özenli çalışmalarından dolayı ISO 9001 Kalite Belgesi ile ödüllendirilmiştir. Dünyanın dört bir yanına kapsamlı düzeyde yardımlar ulaştırmakta ve sosyal sorumluluk anlamında lider bir dernek konumundadır. Yapılan bağışlar yapıldığı andan yardıma dönüştüğü ana kadar her ayrıntı şeffaflıkla kayıt altında tutulmaktadır. 2007’de bu gayretlerinden dolayı TBMM Üstün Hizmet Ödülü’nü almıştır. 2004 yılında Bakanlar Kurulu kararıyla kamu yararına çalışan ve izin almadan yardım toplayabilen dernek statüsü verilmiştir. Ayrıca İslam Dünyası STK’lar Birliği ve BM Ekonomik ve Sosyal Konsey’ine akredite bir kurumdur (Deniz Feneri, t.y.).

Genel olarak yoksullukla mücadele bakımından STK’lar devletin eksik veya yetersiz olduğu alanları doldurma becerisine sahiptir. Merkezi politikalarla gelir dağılımı eşitsizliği ve yoksulluğun giderilememesinden dolayı STK’lar sorumluluk ve maliyet paylaşımında bulunmuştur. Dolayısıyla STK’lar kısmi olarak yoksulluğu gidermekte yardımcı ve Neoliberal politikaların yeniden yapılandırılmasında rol almaktadır. STK’lardan dolayı devlet alandan kısmen de olsa yavaşça geri çekilmiştir (Tınar, 2022: 144).

2.5. Sivil Toplum Kuruluşlarının Gündem Belirleme Yöntemleri

Gündem belirleme, sorunların ve çözümlerin halk ve iktidar arasında önem kazanması veyahut kaybetmesidir. Gündem kavramı, dikkatin yoğunlaştığı konu ve sorunların öncelik listesidir. Dolayısıyla gündem belirleme aşaması belirli toplumsal sorunların iktidarın dikkatini ne zaman ve nasıl çekeceği ile ilgili bir aşamadır. Toplumsal sorun ve taleplerin politikaya dönüşebilmesi için iktidarın gündeminde yer edinmesi gereklidir. Bu açıdan gündem belirleme süreci iktidarın farklı sorun ve talepler içerisinde tercih yapmasına bağlıdır. Farklı çıkarları temsil eden baskı gruplarından diğer aktörlere kadar birçok aktör kendi menfaatleri doğrultusunda gündem oluşturmak için mücadele etmektedir (Çetin, 2021: 671).

STK’lar toplumsal sorunları ve talepleri detaylı şekilde analiz eden, bu tür sorun ve taleplere çözüm yolları sunan örgütlenmeler 20. yüzyılın sonlarından itibaren demokratikleşme açısından önemli bir unsurdur. Toplumların demokratikleşme süreçlerine değerli katkılarda bulunmaktadır. Bu nedenle sivil toplum kuruluşları toplumsal desteğin ve kamuoyunun oluşturulmasında kilit rol oynamaktadır. Nitekim kamuoyu oluşturmak geçmişten günümüze önemli bir faktör olarak devam etmiştir. Her iktidar kendisini ilgilendiren konularda farkındalık oluşturmak için kamuoyunu şekillendirme yoluna başvurmuştur. Bu şekillendirmeyi farklı yöntemlerle yapmıştır. Geçmişte toplumun ileri gelenleri ile bunu yaparken günümüzde kitle iletişim araçlarıyla etkin şekilde yapmaktadır. Esasen bütünleşik pazarlama anlayışı ile birçok araç kullanılmaktadır. Sivil toplum kuruluşları bu araçlardan biridir. Nitekim kamu bilincinin oluşması ve kitlelerin harekete geçmesinde açısından katkısı oldukça önemlidir (Yavuz ve Kaynar, 2015: 183-184). Sivil toplum kuruluşları politika belirleme sürecinde kamuoyunu etkilemek için yeni bilgiler ile halkı bilgilendirmek ve aydınlatmak, kendi menfaatleri doğrultusunda elverişli ortamlar hazırlamak aynı zamanda iktidarı etkileme çabalarıdır. Medya yoluyla propaganda yöntemini kullanarak kamuoyunu kendisinde inandırmaya çalışmaktadır. İmza kampanyaları, yürüyüşler, gösteriler ve forumlar gündem oluşturmak ve kamuoyunu etkilemek amacıyla yapılan çalışmalardır (Temür, 2019: 56).

Medya, sivil toplum kuruluşlarının politika gündemini belirlemek için kullandığı araçlardan birisidir.

2.6.Sivil Toplum Kuruluşlarının Karar Verme Sürecini Etkileme Yöntemleri

Sivil toplum kuruluşları belli amaç ve hedefleri gerçekleştirmek amacıyla siyasi iktidarı karar alma süreçlerinde etkilemek için farklı yöntemler kullanmaktadır. İkna yöntemi, bilgilendirici yöntemler, tehdit yöntemi ve karşı kampanyalar sürdürmek gibi yöntemlere başvurmaktadır.

2.6.1. İkna Yöntemi

İkna yönteminin özünde merkezi etkilemek ve haklılığı konusunda inandırmak vardır. Özellikle sivil toplum kuruluşları haklılıklarının ve halkın çıkarlarına yakın olmasına özen gösterirler. Böylelikle ikna yönteminin başarılı olması sağlanır. Taleplerinde haklılıklarını ispatlamak amacıyla gerekli araştırmalar yapılır, halk bilgilendirilir ve raporlar sunulur. Karar verme aşamalarında ise iki yol mümkündür. İlki tasarı ilgili kişiler tarafından hazırlanır örgütlerden görüş alınır ya da tasarı ilgili kişiler ve örgütlerin katılımıyla ortak şekilde hazırlanmaktadır. İkinci yol sivil toplum kuruluşlarının menfaati için daha önemlidir (Ay, 2003).

STK'lar farklı temaslarda da bulunabilir. Mecliste veya kamu yöneticileri ile doğrudan ikna görüşmeleri yapabilir. Zira yetkililerle istişare toplantıları ve farklı kesimlerin bir araya geldiği paneller düzenlemekte kamuoyu önünde ilgili konu tartışılmaktadır (Çelik ve Aykanat, 2006: 222). Sivil toplum kuruluşları yapılan anketler, raporlar, akademik çalışmalar, yayınlar ve benzeri araştırmalarla ikna etme çabalarına başlamaktadır.

2.6.2. Bilgilendirici Yöntemler

Sivil toplum kuruluşları meclisi, bürokrasiyi ve siyasal partileri etkilemek amacıyla ilgili konularda bilgi paylaşımında bulunmaktadır. İmza toplama, raporlar hazırlama, toplantılar düzenleme, yazılı veya sözlü baskın aracılığıyla kamuoyunu bilgilendirmektedir.

İmza toplama faaliyeti karar alma süreci içerisinde veya alınmış bir karar üzerinden ilgili konumdaki kurum, kuruluş, ya da kişilere yönelik, alınan kararın durdurulması veya ortadan kaldırılması için toplanan imzalıdır. İmza toplama faaliyeti yüz yüze görüşme, ilgili raporu sunma ve yapılan kulüççilik faaliyetlerinden sonra yapılmalıdır (Buran, 1993: 87).

Rapor, sivil toplum kuruluşlarının ilgili konu veya sorun olan alanlar üzerinden yapmış olduğu inceleme sonucunda ulaştığı verilerdir. Sorunlu alanlarda araştırmaların yapılması ve raporların hazırlanması demokratik kuruluşların üstlenmesi gereken bir sorumluluktur. Nitekim sivil toplum kuruluşları mevcut yapının iyileştirilmesi için 'Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri', 'Dernekler Kanunu Taslağı', 'Memur Yargılaması Hakkında', 'Yerel Yönetimler Taslağı', 'Demokratik Standartların Yükseltilmesi Paketi', "Yerel Yönetimler Taslağı" şeklinde birçok raporu hazırlayarak kamuoyu gündemine sunmuştur (Çelik ve Aykanat, 2006: 221-222).

Toplantılar düzenleme: Herhangi bir konuda devlet kurumlarını ve örgüt üyelerini bilgilendirmek amacıyla yapılmaktadır. Toplantılar az sayıda kişinin toplanmasıyla oluştuğu için konunun detaylarına yer vermek önemlidir. Toplantı sonucunun basın ve diğer iletişim kanallarıyla paylaşılması halinde ilgili konu daha büyük bir kitleye ulaşmaktadır (Buran, 1993: 88).

2.6.3. Tehdit

Tehdit, hedeflere ulaşmak doğrultusunda kullanılan bir baskı metodudur. STK'lar yeterince etkili olmadıkları zamanlarda tehdit yöntemine başvururlar. Genel olarak yasaların hazırlık veya görüşülme esnasında kullandıkları görülür. Tehdit yöntemi, yasal tehditlerden (aleyhinde imza toplama, medya üzerinde eleştiriler, boykot ve gösteri, uyarı mektupları) yasa dışı tehditlere kadar uzanmaktadır. Mantıksız ve çaresiz durumlarda hedefe doğru yapılan bir davranıştır. Yapılan tüm tehditlere rağmen başarılı olamayan kuruluşlar sonrasında da baskılarını sürdürmektedirler (Acar, 2019: 243).

Tehdit; iktidar ve üyelerine, meclise, bürokrasiye, siyasal partilere ve kararların uygulanmasında bulunan diğer kişi, kurum ve kuruluşlara yöneliktir. Yapılan tehditler içerisinde ilgili kişi, kurum ve

kuruluşlara mektup ve dilekçe göndermek, telefonla iletişi kurmak veya göz korkutmak, aleyhte imza kampanyası başlatmak, bildiri yayınlamak, uluslararası kuruluşlara şikâyet etmek, grev ve lokavta gitmek, yargı yoluna başvurmak, gösteri ve mitingler düzenlemek gibi çeşitli yöntemler uygulanabilmektedir (Özalp, 2008: 49). STK'lar hoşnut olmadığı yasaların çıkartılması durumunda yasaları yürürlükten kaldırmak için mücadele etmektedirler. Bu noktada yapılan en güçlü tehditlerden biri parlamenterlere gelecek seçimde grup üyelerinin oy vermeyeceklerinin bildirilmesi ve görüşlerini hesaba almayan parlamenterlerin basın yoluyla kamuoyuna şikâyet edilmesidir. İktidarı ise muhalefeti destekleyeceklerini bildirerek tehditte bulunmaktadırlar. Dolayısıyla üye çoğunluğuna sahip grupların iktidar ve muhalefet üzerindeki etkisi de fazla olacaktır (Uçar, 2020: 56).

2.6.4. Aleyhte Kampanyalar Oluşturmak

Aleyhte kampanyalar oluşturmanın esas amacı karar veya işlemde vazgeçirmektir. Bilgilendirme ve ikna yollarının aksine içerisinde zorlama bulunur. Sürdürülen çalışmanın sonuç vermemesi durumunda aleyhte kampanyaların (kitlesele eylemler, boykot, gösteri, grev ve uluslararası kuruluşlara şikâyet) farklı biçimlerine başvurmaktadır.

Siyasal iktidar ile sivil toplum kuruluşlarının uzlaşmadığı durumlarda sivil toplum kuruluşları kitlesele eylemlere başvurabilmektedir. En son başvuru yöntemlerinden biridir. İyi hazırlanması durumunda iktidar üzerinde etkili olabilmektedir. Bu tür yöntemler kullanılırken şiddet içerebildiği gibi pasif eylemler şeklinde de gerçekleşebilmektedir. Örneğin, Bergama'da yapılan siyanürlü altın üretimi yerel halkın protestosu ile merkezi hükümetin politikasını değiştirmiştir. Gökova enerji santralinin durdurulması için de aynı mücadele verilmiş ve başarılı olunmuştur (Çelik ve Aykanat, 2006: 223).

Sivil toplum kuruluşları, siyasal iktidarı etkilemek ve belli konulara ilgi çekmek amacıyla gösteriler, yürüyüşler ve mitingler düzenlemektedir. Katılımın yüksek olması iktidar üzerinde etkili olmaktadır fakat şiddet içermesi durumunda farklı yaptırımlarla karşılaşabilmektedirler. Üyelerin başvurduğu yöntemlerden bir diğeri grevlerdir. Grevler, ücret anlaşmazlıkları, memurların işi bırakması veya yavaşlatması, iş yeri kapatmak, esnafın bazı ürünlerde ithal ve ihracatı durdurması, öğrencilerin derse girmemesi gibi eylemlerdir (Ay, 2003).

2.7. Kamu Politikalarının Oluşumuna Sivil Toplum Kuruluşlarının Katkısı

Kamu politikaları oluşum sürecinde sadece siyasal iktidarın etkili bir aktör olduğunu varsaymak sınırlı bir yaklaşımdır. Politika oluşturma ve karar alma süreçlerine ilişkin diğere paydaşların da sürece dâhil olmasına ihtiyaç vardır. Nitekim sivil toplum kuruluşları etkisi her geçen gün artmakta olan bir aktördür. Yerel ve ulusal bazda kararlar almak ve kararları uygulamak gibi politika belirleme sürecine dâhil olmak ve toplumsal hizmetleri sunma rolleri oldukça önemlidir. Kamu politikası sürecinde vatandaşların taleplerini dile getirmede bu taleplerin dikkate alınmasına ve öncelik verilmesine kamuoyu oluşturma yoluyla katkı sunmaktadır. Kamuoyunu hareke geçirerek iktidar üzerinde bir denetim sağlamakta, isteklerinin kamu politikasında etkili olması için yürütmeyi bilgilendirmekte ve etkilemektedir. Belli bir konuya odaklanmış olan sivil toplum kuruluşları ilgili konu üzerinden görüş, öneri, sorunların çözümü için teklif veya proje geliştirme yoluyla politika süreçlerinde söz sahibi olmaktadır. Ayrıca kendilerini ilgilendiren bir yasanın kabulü veya reddi durumunda parlamenterlerle temasa geçmekte, gerektiği vakit komisyonları etkileyerek süreci yakından takip etmektedir. Keza kendilerini ilgilendiren yasa tasarılarının hazırlanması safhasında gerekli teknik bilgiyi sağlamaktadır. Ulusal alanda politika belirleme süreçlerinde kendi aralarında platformlar kurarak etkileme süreci içerisine girerken uluslararası alanda farklı ülkelerin benzer kuruluşlarıyla ortak projeler yürütmektedir. Böylelikle küresel politikalarda da rol oynamaktadır (Emini, 2013: 47).

STK'lar, kamusal aktörler ve vatandaşlar arasında köprü vazifesi görür. Bu nedenle kamusal talepleri toplumsal ihtiyaçlar ekseninde şekillendirilmesini sağlamaktadır. Kamu politikalarına ilişkin süreçte rapor, öneri, yüz yüze görüşme, lobicilik ve kulisçilik gibi birçok farklı yöntem kullanarak siyasal karar alma organlarını etkilemektedir.

Bu bakımdan sivil toplum kuruluşları, toplumsal iyiyi temsil etme, eğitim, sağlık, ortak yaşam, sivil bir toplum oluşturulma sürecindeki çalışmaları topluma hizmet etmekte ve yaşam standartlarını iyi ve bilinçli bir seviyeye taşımaktadır. Özellikle topluma ve insana hizmet etmeye, sağlık, eğitim, politik, dini, belli grupların çıkarlarına hizmet eden projeleri örgütlü yapısından dolayı engelleyebilmektedir. Toplumu harekete geçirebilmekte ve kamuoyu oluşturmaktadır. İktidarla toplum arasında arabulucu konumundadır. Ayrıca doğal afet, savaş, insan hakları ve çevre, insanlığın ortak iyisi olması hasebiyle yaşanan olaylara tepki koymakta ve tarafını belli etmektedir.

3. Değerlendirme ve Sonuç

Sivil toplum kuruluşları, temel hak ve özgürlüklerin korunduğu, gönüllülük esaslı kurulan, devletin rollerini paylaştığı çok aktörlü yönetimin önemli bir paydaşı ve aktörüdür. Halkın siyasi perspektifini, bireylerin yönetme becerilerini, kamuoyunu ilgilendiren sorunların kolay şekilde anlaşılmasını sağlayan ve demokratikleşmeye katkıda bulunan örgütlerdir. Demokratik katılımın önemli bir unsurudur.

Sosyal hayatın birçok alanında faaliyet göstermektedir. Eğitim, sağlık, çevre, insan hakları, yoksullukla mücadele ve göç politikaları faaliyette bulunduğu başlıca alanlardandır. Devletin yetersiz ve eksik kaldığı zamanlarda sivil toplum kuruluşları bu alanlarda etkin rol üstlenmektedir. Kamu ve özel sektörden üstlendiği rol itibarıyla kamu politikalarını destekleyebileceği gibi karşı bir tutumda sergileyebilmektedir.

Politikanın oluşturulması ve siyasal organlar üzerinde baskı kurabilmesi için sivil toplum kuruluşlarının temsilcileri ile iş birliği, ortak bildiri yayınlama, imza toplama, iş, moda ve sanat dünyası ile temaslar kurma, üniversiteler ile akademik iş birliği, akademik yayınlar, uzman raporları, siyasal iktidar ve bakanlara lobicilik yapmak, basın toplantıları yapmak gibi yöntemlerle kamuoyu oluşturmakta ve kamu politikalarını önemli ölçüde etkilemektedir. Nitekim hedeflerine ulaşmak için başka yöntemlerde kullanılmaktadır. İkna faaliyetleri, siyasal iktidarı bilgilendirici faaliyetler, tehdit yoluna başvurmak ve aleyhte kampanyalar oluşturmak gibi yöntemlere başvurmaktadır. Sivil toplum kuruluşları mevcut konumu, faaliyetleri, kullandığı araç ve yöntemler bakımından kamu politikaları üzerindeki etkisi oldukça büyüktür.

Önemli sivil toplum kuruluşlarından biri olan TÜSİAD, Avrupa ile entegrasyon açısından farklı söylemler ve yöntemler kullanarak AB-Türkiye ilişkilerini ve hükümet politikalarını etkilemiştir. Kopenhag siyasi kriterlerin uygulanması için siyasileri etkileyecek şekilde kamuoyu oluşturmuştur. Lobicilik faaliyetleri gereği TÜSİAD, AB ile temas halinde olmuştur.

Ülkenin kalkınması ve refahı için özel teşebbüs, enflasyon, sosyal güvenlik politikaları, kamu harcamaları, vergi kaçakçılığı, bürokratik zihniyet, üretim eksikliği, karşılıksız para basımı, enerji yetersizliği ve döviz darlığı gibi konularda çalışmalar hazırlamıştır. Ayrıca eğitime destek veren ve eğitim politikaları ile yakından ilgilenen sivil toplum kuruluşları devletin yüklenmiş olduğu sorumluluğu paylaşmakta ve eğitimin belli standartlara kavuşması için seminerler, raporlar, sisteme dair eleştiriler sunmuştur. Eğitim hizmetlerine destek sunan TED, bu bakımdan önemli sivil toplum kuruluşlarından biridir. Eğitim sisteminin eksikliklerini dile getiren, ders süreleri ve sınav sistemini eleştiren birçok çalışma hazırlamıştır.

Kızılay, Sosyal yaşamın önemli bir parçası olan Sağlık ve sağlık politikaları alanında devletin yükünü azalttığı gibi, hastaneler açarak ve yurdun üçra kesimlerine sağlık merkezleri kurarak sağlık hizmetlerine erişimi kolaylaştırmıştır. Önemli toplumsal sorunlardan biri olan çevre sorunları, sivil toplum kuruluşlarının çevre politikalarıyla ilgilenmesini bir ihtiyaç haline getirmiştir. Çevre bilincinin geliştirilmesi adına önemli katkıları vardır. TEMA çevre ve sürdürülebilirlik üzerine sayısız projeye imza atmış önemli kuruluşlardandır.

Aynı zamanda toplumun hassas olduğu yoksulluk sorunu sosyal hayatın en sorunlu alanlarından biridir. Yoksulluğun giderilmesi ve vatandaşların yaşam kaliteleri için çalışan birçok sivil toplum

kuruluşu bulunmaktadır. Deniz Feneri Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği yoksullukla mücadele eden önemli sivil toplum örgütlerindedir. Birçok faaliyette bulunmuştur.

Sivil toplum kuruluşları kamu politikası oluşturulma sürecinde farklı alanlarda farklı araç ve yöntemlerle iktidarı ve karar verme sürecini etkilemektedir. Ancak sivil toplum kuruluşlarının Türkiye’de gelişme dönemi içerisinde olduğu ve mücadele ettiği birtakım sorunlar tespit edilmiştir. Sivil toplum kuruluşları yasal düzenlemelerdeki sorunlar, mali kaynak yetersizliği, altyapı yetersizliği, demokrasi eksikliği ve sivil toplum kuruluşları arasındaki iletişim ve iş birliği eksikliği gibi sorunlarla mücadele etmektedir. Türkiye’deki STK’ların birçoğunun uluslararası düzeyde işbirliği ve ağlara sahip olmaması gelişmesi açısından büyük kayıplara neden olmuştur. Hedeflerini gerçekleştirmek isteyen her sivil toplum kuruluşu alt yapısını güçlendirmeli, teknoloji ve iletişimi aktif kullanmalı, gelir kaynaklarını iyi yönetmeli ve uluslararası işbirlikleri ve ağlarla bağlantı kurmalıdır. Ayrıca STK’lar bazen kamu kurumları tarafından politika katılım süreçlerine katılma hakkı olan birer paydaş olarak görülmemektedir. Kamu kurumları bazı sosyal politika alanlarında öncelikli ve yetkin görmediği sivil toplum kuruluşlarını sürece dahil etmek için inisiyatif almamaktadır. Bu sebeple kamu sektörü, sivil toplumu tüm farklılıklarıyla tanımalıdır. Mevcut mevzuatta bulunan tanımlar genişletilmeli ve faaliyetlerini meşru zeminde yapabilmelerini kolaylaştıracak şekilde iyileştirilmelidir. Örgütlenme özgürlüğü önündeki tüm eksiklikler giderilmelidir. Zaman ve teknolojiyle uyumlu farklı katılım yolları geliştirilmelidir. Örgütlenemeyen kesimler kamu politikası sürecine dâhil edilmek için uğraşılmalıdır. Kamu kurumlarının işbirliğinden kaçınması durumları yasal yaptırımlara dayanmalıdır. Demokratik yönetim süreçleri sağlanmalıdır. Sivil toplum kuruluşları yan sektör olarak görülmenin aksine eşit bir paydaş olarak görülmelidir. Kamu kurumları politika oluşturulma süreçlerinde sivil toplum örgütlerine elverişli ortamı geliştirebilmelidir. Birbirlerinin hakları ve çalışma alanları hakkında daha bilgili ve özenli olmaya çalışılmalıdır. Kamu kurumları politika süreçlerinde üretilen veri ve raporları STK’lar ile paylaşmalı STK’larda süreci denetim ve izleme imkânına sahip olabilmelidir. Kamu kurumlarıyla yakın iş birliği içerisinde olmalıdır. STK’ların kamu politikaları oluşturulma sürecinde kamusal kararlar üzerindeki etkisi devletin yönetim ilkesine istinaden büyük önem taşıdığı anlaşılmıştır. Demokrasi ve özgürlükler bakımından da hayati bir yere sahiptir.

KAYNAKÇA

- Acar, E. (2019). Katılımcı Demokrasilerde Baskı Gruplarının İşlev ve Yöntemleri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (61), 235-249.
- Akçeşme, F. (2013). Sivil Toplum ve Türkiye Cumhuriyet'ndeki Yeri. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 2 (4), 202-225.
- Akman, E. (2019). Kamu Politikası. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Aslan, S. (2010). Sivil Toplum: Kavramsal Değişim ve Dönüşüm. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (33), 188-212.
- Ateş, H. ve Nohutçu, A. (2006). Kamu Hizmeti Sunumunda Gönüllü Kuruluşlar ve Devlet. *Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 11, 245-276.
- Ay, H. (2003). Baskı Gruplarının Gücü ve Siyasal Karar Alma Sürecine Etkisi. C. C. Aktan, Yasal Soygun, Çıkar Grupları ve Rant Kollama içinde (185-229). İstanbul: Zaman Kitap.
- Buran, H. (1993). Baskı Grupları, Türkiye'de Dernekleşme ve Balkan Göçmen ve Mülteci Dernekleri Örneği. (Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Büyüktanır, D. (2013). Sivil Toplum, Karşılıklı Oluşum ve Türkiye'nin Avrupa Birliği Üyelik Süreci: Tüsiad ve Müsiad Örnekleri. (Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çaha, Ö. (1994). Osmanlı'da Sivil Toplum. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 49 (3), 80-99.

- Çaha, Ö. (1997). 1980 Sonrası Türkiye’inde Sivil Toplum Arayışları. *Yeni Türkiye*, 18, 28-64.
- Çaha, Ö. (2011). Türkiye’de Meslek Odaları: Oligarşinin Merkez Üsleri. *Liberal Düşünce Dergisi*, 16 (63), 213-222.
- Çelik, A. ve Aykanat, Ş. (2006). Sivil Toplum Örgütlerinin Siyasal İktidarı Etkileme Yöntemleri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16 (2), 215-226.
- Demir, F. (2018). *Kamu Politikasına Giriş*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Demirel, N. (2011). Farklı Bir Platformda Sivil Toplum ve Türkiye. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (26), 145-164.
- Deniz Feneri (t.y.). *Hakkımızda*. Erişim Adresi: https://www.denizfeneri.org.tr/kurumsal/hakkimizda_43/ (Erişim Tarihi 30.11.2023).
- Dye, R. T. (1972). *Understanding Public Policy* (13th ed.). United States: Pearson.
- Emini, F. T. (2013). Sivil Toplum Kuruluşlarının Politika Belirleme Sürecindeki Rolü: Tüsiad Örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (36), 43-56.
- Ertem, A. (2011). Osmanlıdan Günümüze Vakıflar. *Vakıflar Dergisi*, (36), 25-66.
- Işık, G. (2018). Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Üyelik Sürecine İlişkin TÜSİAD Söylemleri: 2002-2017 Dönemi. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi*, 53 (1), 148-179.
- İçişleri Bakanlığı Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü (t.y.b). *Dernek Sayıları*. Erişim Adresi: <https://www.siviltoplum.gov.tr/dernek-sayilari> (Erişim Tarihi: 01.12.2023).
- Karakurt, R. (2011). Avrupa Birliği'ne Uyum Sürecinde Türkiye’de Sivil Toplum Kuruluşlarıyla İlgili Yapısal ve Yasal Düzenlemeler ve Sivil Toplum Kuruluşlarının Farkındalığı. (Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale: Çanakkale 18 Mart Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KIZILAY (t.y.). *Tarihçemiz*. Erişim Adresi: <https://www.kizilay.org.tr/kurumsal/tarihcemiz> (Erişim Tarihi: 30.11.2023).
- Koyuncu, B. (2006). Küreselleşme ve Türk İş adamları Derneği: TÜSİAD Örneği. *Uluslararası İlişkiler*, 3 (9), 125-11-49.
- MÜSİAD (t.y.). *MÜSİAD'la Tanışın*. Erişim Adresi: <https://www.musiad.org.tr/icerik/musiadla-tanisin-2> (Erişim Tarihi: 30.11.2023).
- Özalp, A. (2008). Sivil Toplum Örgütlerinin Toplumsal ve Siyasal Bakımdan Önemi. (Yeterlilik Tezi). İçişleri Bakanlığı/Dernekler Dairesi Başkanlığı.
- Şahin, L. ve Öztürk, M. (2008). Küreselleşme Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşları ve Türkiye'deki Durumu. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (54), 3-29.
- Şekerli, E. ve Akçetin, E. (2020). 12 Eylül 1980 ve 28 Şubat 1997 Askeri Darbe Dönemlerinde TÜSİAD-Devlet İlişkisi. *Liberal Düşünce Dergisi*, 25 (100), 115-135.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Sözlüğü*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Saatçi, S. (2021). Meslek Örgütlenmelerinden Kamu Kurumu Niteliğindeki Meslek Kuruluşlarına. *Kamu Yönetimi ve Politikaları Dergisi*, 2 (2), 213-232.
- Taş, H. Y. (2012). Toplumsal Sınıfların Değişim Sürecinde, Sendikalar ve Sendikaların Geleceği. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 1 (1), 60-80.
- TEMA (t.y.). *Kuruluş Öykümüz*. Erişim Adresi: <https://www.tema.org.tr/hakkimizda/kurumsal/kurulus-oykumuz> (Erişim Tarihi: 30.11.2023).
- Temür, R. (2019). Baskı Grupları ve Türkiye'de Bir İşveren Örgütü Olarak MÜSİAD. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Tınar, Y. (2022). Türkiye’de Yoksullukla Mücadelede Sivil Toplum Kuruluşlarının Önemi ve Rolü. *Toplumsal Politika Dergisi*, 3 (2), 129-151.
- Tutar, F., Tutar, E. ve Erkan, Ç. (2012). Avrupa Birliği- Türkiye İlişkilerinde Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (10), 439-459.
- Türk Eğitim Derneği (TED) (t.y.b). TED Tanıtım Kataloğu. Erişim Adresi: <https://www.ted.org.tr/ted-hakkinda/ted-tanitim-katalogu/> (Erişim Tarihi: 30.11.2023).
- TÜSİAD (1979). TÜSİAD 1979 Gazete İlanları. Erişim Adresi: <https://tusiad.org/tr/basinbultenleri/item/9376-tusiad-1979-gazete-ilanlari> (Erişim Tarihi: 30.11.2023).
- TÜSİAD (t.y.). TÜSİAD Hakkında. Erişim Adresi: <https://tusiad.org/tr/tusiad/hakkinda> (Erişim Tarihi: 30.11.2023).
- Uçar, O. (2020). Baskı Gruplarının Yönetişim Anlayışı Temelinde Kamusal Karar Verme Mekanizmalarına Etkisinin Analizi. (Yüksek Lisans Tezi). Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Usta, A. (2013). Kamu Politikaları Analizine Kuramsal Bir Bakış. *Yasama Dergisi*, (24), 78-102.
- Wagner, P. (2007). *Public Policy, Social Science, and the State: An Historical Perspective*. Frank Fisher, Gerald J. Miller ve Mara S. Sidney (Ed.), *Handbook of Public Policy Analysis: Theory, Politics, and Methods* içinde (29-42). Boca Raton, Londra ve New York: CRC Press.
- Wikipedia (2023). Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği. Erişim Adresi: https://tr.wikipedia.org/wiki/M%C3%BCstakil_Sanayici_ve_%C4%B0%C5%9Fadamlar%C4%B1_Derne%C4%9Fi (Erişim Tarihi: 30.11.2023).
- Yavuz, C. ve Kaynar, İ. (2015). Kamuoyu Oluşumunda Stratejik Bir Araç Olarak Sivil Toplum Kuruluşları. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2 (15), 184-196.
- Yazıcı, B. (2017). Sivil Toplum ve Siyasal İktidar İlişkisinin Karşılaştırmalı Analizi. (Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Zengin, S. (2021). Küresel Dönemde Kamu Politikalarının Dönüşümü: Tüsiad Etkisi. (Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.